

ECA
SIBIU

10

4

4569

CAII CRISPI
SALLUSTII
CATILINA.

H. Hennig
889. III. 14.

8814

PARISIIS,
E TYPOGRAPHIA DIDOT JUNIORIS.
ANNO IV.

Biblioteca Judeteana ASTRA

4658CVS

2
9

CAII CRISP

LICEUL "M. LAZĂR" SIBIU
Biblioteca Profso
481
4990.
No.

SALLUSTII

CATILINA.

MAGYSZEBENI
tanári könyvtára
M. Kir. Magyar Kir. Akadémia

BIBLIOTECA
ASTRA
SIBIU

PARISIIS,

APUD ANT. AUG. RENOUEARD.

M. DCC. XCV.

8814 4658

84. 1000

CAII CRISPI
SALLUSTII
VITA

A JOANNE CLERICO.

BONORUM virorum timiditati, inconstantiae, aut imprudentiae vix ignoscere possumus, si quid aliquando moribus suis indignum, et ante actae vitae minus consentaneum protulerint. Sed multo magis iram nostram movent improborum honesti sermones; quibus, ut nequitiam suam occultent, certiusque noceant, uti solent: nihil enim sceleratius, quam armis virtutis uti, ut vitium tuearis. Non puto autem quemquam pravæ hujus simulationis labe magis infectum vixisse, quam celeberrimum his-

toricum Caium Crispum Sallustium, ut liquebit ex ejus vita, quam ex veteribus colligere statui, ut quicumque eam legent, hoc exemplo intelligant non esse propterea existimandum bonum quemquam fuisse, quod virtutem calamo defenderit, nisi constet mores cum sermonibus consensisse. Nemo certe elegantius et acrius in suæ ætatis vitia, quam Sallustius, invectus est; nec quisquam vitæ minus severæ fuit.

Natus erat ¹ Amiterni, in Sabinis, apud quos exstant etiamnum antiquæ severitatis reliquiæ, anno ab urbe condita ² DCLXIX. L. Cornelio Cinna III. et Cn. Papirio Carbone consulibus. Hi Sullæ infensi bellum civile concitarunt, quod non desiit, nisi postquam

¹ Vide Eusebium in Chron. ad An. MDCCCXXVI.

² A. C. LXXXV.

Sulla, triennio post, rerum potitus est. His annis, omnis generis flagitia in Italia commissa, plebeiaque et nobiles familiæ gravissimas calamitates passæ sunt: unde intelligere licet miserrimo ac flagitiosissimo ævo natum esse Sallustium, et quo multo plura, quæ vitaret, quam quæ sequeretur, videbat. Parentes tamen ejus inculpatae vitæ fuisse credibile fit, quod priscus declamator, qui nomine Ciceronis in Sallustium invectus est, omniaque conquisivit, quæ in eum dici possent, nihil in fama, rumoribusque subsequentis ætatis invenerit, quod iis exprobraret.

« Patrem certe Sallustii se præterire
« ait, qui, si numquam in vita sua
« peccasset, tamen majorem injuriam
« reipublicæ facere non potuisset,
« quam quod eum talem filium genuerat. Subjicit, se non exsequi si

« qua in pueritia peccasset Sallustius,
« ne parentem ejus accusare videretur,
« qui eo tempore summam ejus potes-
« tatem habuit. » Quæ verba satis os-
tendunt, probra nulla in historici nos-
tri parentes tunc temporis jacta; neque
enim iis vehemens declamator peper-
cisset, ut Sallustii nequitiam credibi-
liorem redderet.

Plebeiam ejus familiam, non patri-
ciam, ut nonnulli volunt, fuisse li-
quet, ex eo quod tribunus plebis fue-
rit; ac sane ubique in nobiles inveni-
tur, ac præsertim in historia belli
jugurthini, et posteriore epistola ad
C. Cæsarem de republica ordinanda.

A teneris annis excultam eloquen-
tiam, et operam diligentem litteris a
Sallustio datam, satis ostendunt ejus
scripta; neque enim ita scribunt, qui
serius sese ad litterarum studia con-

tulerunt. Ideo fidem ei minime detraxerim dicenti epist. 11. ad Cæsarem, « postquam sibi ætas, ingeniumque « adolevisset, se haud ferme armis « atque equis corpus exercuisse, sed « animum in litteris agitasse, et, quod « natura firmitus erat, ingenium in « laboribus habuisse. » Sed et hoc disertè testatur ¹ Suetonius; præceptorem enim ejus fuisse docet Atteium Prætextatum, nobilem grammaticum latinum, qui se Philologum vocavit, et qui Sallustium familiarissime coluit. Vix tamen videtur, more aliorum, causas actitasse, ut gratiam ac famam sibi actionibus forensibus compararet. Nulla certe memoria ejus rei, apud veteres; nec Cicero, qui tot æqualium suorum, qui operam suam venditarunt in foro, meminit, C. Crispi Sal-

¹ In lib. de illustrib. grammaticis, c. 10.

lustii mentionem ullam usquam fecit. Si quis silentii causam fuisse inimicitiam, quæ inter eos fuit, suspicetur; doceat cur Cicero ejus saltem obiter non meminerit, ut vituperaret. Ac sane genus eloquentiæ sallustianæ minus aptum foro fuit, aptissimum historiæ, quæ ab otiosis legitur. Quare ¹ Quintilianus, vitari oportere judicat in causis agendis illam sallustianam (quamquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatem, et abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat.

Declamator, ² quem dixi, turpissimam adolescentiam Sallustio exprobrat, nefandarumque voluptatum amorem objicit; quæ criminationes,

¹ Lib. X. cap. 1.

² Cap. 5

ut falsæ esse possunt, non omnino incredibiles ob secuta flagitia videntur. Domum paternam, si accusatori credimus, vivo patre, turpissime venalem habuit, ac vendidit; morique coegit ex mærore patrem, quo nondum mortuo, jam pro herede omnia gerebat. Nec ætatis tirocinio lapsus, postea se correxit, sed abiit in sodalitium sacrilegi nescio cujus Nigidiani: bis accusatus est apud iudices, bis absolutus; verum ita ut non innocens esse, sed iudices pejerasse viderentur.

Cum ad capessendos reipublicæ honores contenderet, ¹ quæsturam est consecutus, quam si petiit legitimo anno, hoc est, vigesimo quinto, quæstor fuit A. U. C. DCXCIV, Quinto Cæcilio Metello Celere et L. Afranio con-

¹ Ibidem.

² A. C. LX.

sulibus. Aliosne honores ambiuerit, an difficultatibus deterritus ad privatam vitam, iis missis, concesserit, non satis liquet. Ab hoc certe tempore nullos honores, ad tribunatum usque plebis, gessit. In ipso adolescentiæ ardore, videtur ea admisisse, quæ æternam nomini ejus infamiam inusserunt.¹ M. Varro scriptor gravissimus, in libro quem inscripserat Pius, aut de Pace, C. Sallustium in adulterio deprehensum cum Fausta, Sullæ filia, ab Annio Milone, ejus viro, loris bene cæsum, et, cum pecuniam dedisset, dimissum fuisse prodidit.

Attamen A. U. C. dccii tribunatum plebis adeptus est, tempore quo usque adeo turbata erat respublica,

¹ Apud Aul. Gellium lib. XVII. c. 18. Vide et veterem Scoliasten Horatii ad sat. II. lib. I.

² A. C. N. LII.

ut eo deventum sit, ut Cn. Pompeius Magnus consul, sine collega, crearetur. Cum autem paullo ante T. Annius Milo Publium Clodium occidisset, Pompeiusque legem de vi tulisset, qua instituebatur quæstio de ea cæde; ulciscendi occasionem nactus Sallustius, sibi non defuit. Cum duobus aliis tribunis plebis inimicissimas conciones, ut scribit Asconius Pedianus in Ciceronis Milonianam, de Milone habuit, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem summo studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea tamen cum de accusandi studio multum remisisset Sallustius, in suspicione fuit in gratiam rediisse cum Milone et Cicerone.

Crediderim hisce temporibus scri-

ptam fuisse historiam catilinariæ con-
jurationis; cum Sallustius, exacto tri-
bunatus tempore, privatus ageret,
nec Ciceroni esset infensus; rem enim
ita narrat, ut ea lecta historia, nemo
non acta Ciceronis sit probaturus.
Forte et bellum jugurthinum, et ci-
vilia, quæ id insecuta sunt, aliaque
cum iis connexa, eodem illo tempore
conscripsit, aut aliquanto posterius.
Certe non sunt ea scripta hominis ado-
lescentis: testaturque ipse, initio con-
jurationis catilinariæ, se tum demum
historiam aggressum scribere, «¹ Ubi
« animus ex multis miseriis atque pe-
« riculis requievit, et sibi reliquam
« ætatem a republica procul haben-
« dam decrevit;» quod vix ante tri-
bunatum, quem anno ætatis **XLI** ges-
sit, fieri potuit. Tum vero « statuit

¹ Cap. 3.

« res gestas populi romani carptim,
« (sic ipse loquitur) ut quæque me-
« moria digna viderentur perscribere,
« eo magis quod ei a spe, metu, par-
« tibus reipublicæ animus liber erat. »

Hæc sunt verba hominis honores nul-
los amplius sperantis, aut certe ambi-
tionem egregie dissimulantis. At nec
ante dissimularat honorum cupidita-
tem, nec postea, rerum potente Cæ-
sare, eorum contemptum præ se tulit.

Itaque ante omnia catilinariam
conjunctionem, quæ contigerat anno
ejus vitæ xxx, ac proinde cujus tes-
tis fuerat, scribere undecim circiter
post annis aggressus est, si calculos
recte ponimus. Tum jugurthinum
bellum, quod diu ante quam nasce-
retur, et civile, quod eo puero ges-
tum est, conscripsit. Periit postre-
mum opus, si fragmenta quædam

excipias, quæ tamen sat ampla ad nos pervenerunt, ut ex iis intelligere possimus, non minus accurate ac cetera perscriptum fuisse. Sed mihi videor ex loco Ausonii posse colligere tempora, quorum historiam scripserat Sallustius, in iis libris qui perierunt. Ausonius in Idyllio IV, ad nepotem, docet puerum, quos libros legere eum oporteat, et quos ipse, in gratiam ejus in manum iterum sumere sit paratus. Itaque memorato Terentio, sic loquitur de Sallustii libris:

Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum,
Ab Lepido, et Catulo jam res et tempora Romæ
Orsus, bis senos seriem connecto per annos.
Jam lego civili mistum mavorte duellum,
Movit quod socio Sertorius exsul ibero.

Hæc sunt omnia opera Sallustii, excepto bello jugurthino, quod cur omiserit Ausonius, non intelligo. Forte

aliquot versus vetustate interciderunt. I. Occurrit bellum catilinarium, de quo nihil necesse est dicere. II. Historia tumultus excitati a Marco Æmilio Lepido, anno urbis conditæ DCLXXXVII postquam anno superiori consul fuisset. Is tumultus a Pompeio et Catulo oppressus est, eodem anno. III. Inde Sallustius scripserat historiam rerum in republica romana per duodecim annos gestarum, ante Lepidi tumultum; quorum duodecim annorum initium fecerim circiter ab anno U.C. DCLXIII, quo bellum marsicum inchoatum, ab eo enim tempore, usque ad extremam dictaturam Sullæ, duodecim circiter anni fluxerunt. Multa autem inveniuntur fragmenta Sallustii, ex quibus liquet eum res a Sulla gestas scripsisse; quæ ea temporis intercapedine continentur.

iv. Bellum scripserat sertorianum, quod coeperat sub finem vitæ Sullæ, proximeque duodecim annos memoratos consequebatur; Metellus enim in Hispaniam contra Sertorium missus est anno U. C. DCLXXIV, qui duodecim illorum annorum ultimus fuit. Si ea historia ad receptas usque Hispanias pertexta est, quod credibile videtur, pertinuit ad annum DCLXXXI. Nam eo demum anno, occisis Sertorio et Perpenna, pacatæ sunt Hispaniæ.

Hinc videmus quamvis Sallustius carptim scripsisset historiam romanam, nec continua temporum serie lucubrationes suas edidisset, ex tribus postremo memoratis operibus potuisse contexi circiter octodecim annorum historiam; quæ utinam sane exstaret! Fragmenta enim ejus sitim nostram excitant, non restinguunt. Hi autem

libri, quamvis ab auctore eo ordine, quem memorat Ausonius, editi, videntur postea a grammaticis in ordinem quemdam redacti, ut ex tribus operibus una conflaretur historia, librique ejus perpetuo ordine a primo ad ultimum decurrerent, commodiusque ad testimonium citarentur. ¹Asinius Pollio, in libro quo Sallustii scripta reprehenderat, ut nimia priscorum verborum affectatione oblita, tradebat, « In eam rem adjutorium ei fecisse
« maxime quemdam Atteium Prætectatum, nobilem grammaticum latinum, declamantium deinde adjutorem atque præceptorem. » Ab hoc agebat « Sallustium, historiam scribere aggressum, breviario rerum omnium romanarum, ex quibus
« quas vellet eligeret, instructum

¹ Suetonius de illustr. Gramm. cap. 10.

« fuisse , antiquaque et verba et figura-
« ras solitum eum esse colligere. » Vi-
detur grammaticus non ignobilis ea
in re ingenio ac voluntati Sallustii
gratificatus esse , potius quam suum
ipsius iudicium secutus ; nam in
præceptis rhetoricis ad Asinium Pol-
lionem , ei « nihil aliud suadebat , ut
« prodidit Suetonius , quam ut noto ,
« civilique et proprio sermone utere-
« tur , vitaretque maxime obscurita-
« tem et audaciam in translationi-
« bus. » Credibile est Sallustium ea re
gravitatem styli captasse , et prisco-
rum illorum Romanorum sermonem
imitatum , quorum moribus erat dis-
simillimus , ut flagitiosæ vitæ maculas
elueret , persuaderetque iis , quibus
satis notus non erat , falsa esse omnia ,
quæ de illo minus honesta jactabantur.

Verum hæ artes belle homini non

cesserunt, nam anno ¹ U. C. DCCIV,
consulibus L. Æmilio Paulo et C.
Claudio Marcello, Appius Claudius
Pulcher, censor, non repugnante col-
lega L. Calpurnio Pisone, omnes liber-
tinos, ut docet Dio lib. XL; multos
etiam nobilium, atque inter eos Cris-
pum Sallustium, qui historiam cons-
cripsit, senatu ejecit. Quod factum,
si veteribus ² grammaticis credimus,
propter adulteria. Dicitur enim ab iis
« Sallustius tanto ardore insaniuisse
« in libertinas, quanto mœchus in
« matronas, quod cum illi in senatu
« a censoribus objectum esset, res-
« pondit se non matronarum, sed li-
« bertinarum sectatorem esse. Quare
« ex senatu, inquiunt, ejectus est. »
Hoc quoque ei exprobrat personatus

¹ A. Chr. L.

² Schol. in Sat. II. lib. I. Horatii.

xviii SALLUSTII

ille ¹ Cicero, qui declamatione in ejus mores invectus est. Idem nos docet, postquam censores senatum, more majorum legissent, nusquam conspectum esse Sallustium Romæ, suspicaturque tum se conjecisse in ea castra, quo omnis sentina reipublicæ confluxerat; hoc est, in Galliam ad Cæsarem se contulisse. Non minoribus ² conviciis eum exagitavit Lenæus, Pompeii Magni libertus, ex amore erga patroni memoriam, quem Sallustius scripserat oris probi, animo inverecundo fuisse. Ideo Lenæus postea historicum nostrum acerbissima satira, ut docet Suetonius, laceravit, lastaurum et lurconem et nebulonem popinonemque appellans, et vita scriptisque monstrosum, præterea priscorum,

¹ Cap. 5 et 6.

² Suetonius de illustr. Gramm. cap. 15.

Catonisque verborum ineruditissimum furem. Qua ex occasione, sic de Pompeio scripsisset Sallustius, post interitum ejus historiæ, conjicere non possumus; at constat cæsarianis paribus e senatu expulsum fuisse.

Certe posteaquam respublica armis oppressa est, anno sequente, ¹ U. C. DCCV, L. Claudio Marcello et L. Cornelio Lentulo consulibus, a Cæsare ² est in senatum reductus; quæstura iterum accepta, ut honestius in amplissimum ordinem reciperetur. Eum autem honorem, si adversæ famæ credimus, ³ « ita gessit, ut nihil in eo non
« venale habuerit, cujus aliquis emptor fuit. Nihil non æquum ac verum duxit, quod ipsi facere collibisset. » Propter iteratam quæstu-

¹ A. C. N. XLIX.

² Cicer. in Sallust. decl. cap. 6.

³ Ibid. cap. 7.

ram, priscus declamator, cujus verba protulimus, his senatorem, bis quæstorem factum ait. At Dio, lib. XLII, vult, ut recuperaret dignitatem senatoriam, prætorem creatum. Malim, quæstura in eum collata, factum hoc esse; eo enim magistratu capto, romana juvenus ingrediebatur senatum.

Hoc tempore, viris doctis videtur scripsisse ad Cæsarem duas illas litteras, quæ perperam orationes inscribuntur de republica ordinanda. Sed posteriores quidem, hoc tempore, scripsisse potuit; at priores non nisi propemodum confecto bello scripsit. Malim ergo hasce differre in annum DCCVII, aut certe ad finem anni antecedentis, cum victus esset Cn. Pompeius.

Igitur sub finem anni DCCVI, cum

in Asia esset Cæsar, ab iis ¹ qui Roma ad eum venerant cognovit, litterisque urbanis animadvertit multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem reipublicæ satis commode geri; quod et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ, severitatibusque essent. Hanc crediderim occasionem fuisse, scribendi iterum ad Cæsarem de ordinanda republica; qua de re cogitare serio non potuit, nisi post victum Pompeium. Antea quidem Sallustius, Cæsare nondum in Macedoniam profecto, vigenteque bello, multa monuerat, ea de re, in

¹ Hirtius, de bello Alex. cap. 65.

epistola, quæ secunda oratio perperam dicitur, ubi de M. Bibulo et L. Domitio, quasi viventibus loquitur, cum Bibulus mortuussit ante pugnam pharsalicam, et Domitius ex ea fugiens interfectus. Sed in altera epistola, in qua de bello, quasi confecto, loquitur, rem eandem iterum aggreditur: itaque, quæ prior est, eam oporteret esse posteriorem, quod etiam ipsum ejus quæ posterior est, proœmium satis ostendit.

Antequam autem Cæsar contra Scipionem, Pompeii socerum, in Africam iret, anno U. C. dccvii, quo Cæsar iterum dictator fuit, M. Antonius magister equitum, prætor factus est Sallustius; qui honor videtur non tam monitorum de republica ordinanda, quam turpium adulationum iis admissarum præmium fuisse. At

Sallustio propemodum fatalis fuit :
¹ cum enim esset in Campania , apud
cæsarianos milites , mox in Africam
transmittendos , motaque ab iis esset
seditio , quam frustra compescere ten-
tavit , ab iis ferme est interfectus.
Quin etiam cum Romam ad Cæsarem
contenderet , ut hac de re certio-
rem faceret , insecuti eum complures mi-
litum , obvios quosque occiderunt ;
ipsum , si adipisci potuissent , e medio
sublaturi.

Cæsar vero , placatis militibus , sub
brumam in Africam , cum parte exer-
citus , trajecit , secumque Sallustium
duxit , quem , paucis diebus postquam
appulisset , cum penuria annonæ pre-
meretur , ² ad Cercinam insulam ,
quam adversarii tenebant , cum parte

¹ Ex Dione , lib. XLII. art. 52.

² Hirtius , de bel. african. cap. 3.

navium, ire jussit, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.

¹ Ejus adventu C. Decimius Quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus, conscendit, ac se fugæ commendavit. Sallustius interim a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complevit atque in castra ad Cæsarem misit. Quid aliud in eo bello gesserit Sallustius, nemo prodidit, sed fidelem ac strenuam operam Cæsari navasse, ex præmio intelligere est.

² Anno enim U. C. dccvii, confecto africano bello, ³ Cæsar eum in Numidia recepta, verbo quidem admi-

¹ Hirtius, de bello afric. cap. 34.

² A. C. N. xlvi.

³ Dion lib. xliii, art. 9.

nistrandæ provinciæ causa, re ipsa autem expilandæ, pro prætore reliquit. Itaque dona multa Sallustius accepit, multa rapuit, Romamque deinde reversus, cum a Numidis accusaretur, maximam infamiam retulit; quod cum libros scripsisset, in quibus copiosa et acerba oratione invectus erat in eos, qui ex provinciis quæstum fecissent, rebus ipsis quod scripserat non expressisset. Ne ¹ tamen causam diceret, ² sestertio duodecies cum Cæsare pactus est, si credimus personato Ciceroni. Gravissimus certe historicus Dio, prodidit eum, licet a Cæsare dimissum, suis ipsius scriptis perennem infamiam sibi creasse, quod vita ab iis prorsus dissentiret.

¹ Cicer. declam. in Sallust. cap. 8.

² Circa 4690 lib. argenti.

Ea præda ¹ qui modo ne paternam quidem domum redimere poterat, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, qui ² Sallustiani, ab ejus nomine, dicti sunt, villam Tiburtinam, et alias possessiones sibi comparavit.

Qua ratione vitam postea traduxerit Sallustius, veteribus tacentibus, nobis non liquet. Credibile est ornamæ domui, exstruendis villis, deliciisque undequaque sibi parandis occupatum fuisse; ita ut saluberrimis præceptis, quæ in historiis tradiderat, exemplo suo, vim pondusque detrachere pergeret. De ejus oratione in Ciceronem, et Ciceronis in Sallustium, nihil addam; quia, licet antiquæ sint

¹ Id. Ibid.

² De iis vide Famianum Nærdinum veteris Romæ lib. iv, cap. 7.

nec infra ævum tiberianum, animi causa, a rhetore quopiam confictas nemo amplius dubitat.

Septuagesimo ætatis anno, fato functus est, quadriennio ¹ ante bellum actiacum, hoc est, anno ² U. C. DCCXIX. S. Pompeio et S. Carnificio consulibus. Vir sane fuit memorabilis, si historias ejus spectes; quæ, si nimium antiquioris styli studium excipias, nullis aliis postponendæ sunt, principemque locum inter romanos historicos, etiam judicio veterum, ei pepererunt. Nec brevitatem ac efficaciam singularem dictionis dumtaxat laudant, sed etiam veritatis studium; quod ita intelligendum, ut de aliis loquenti fides habeatur, de se ipsi nihil credatur nisi quod re ipsa

¹ Vide Euseb. in Chron.

² A. C. N. xxxv.

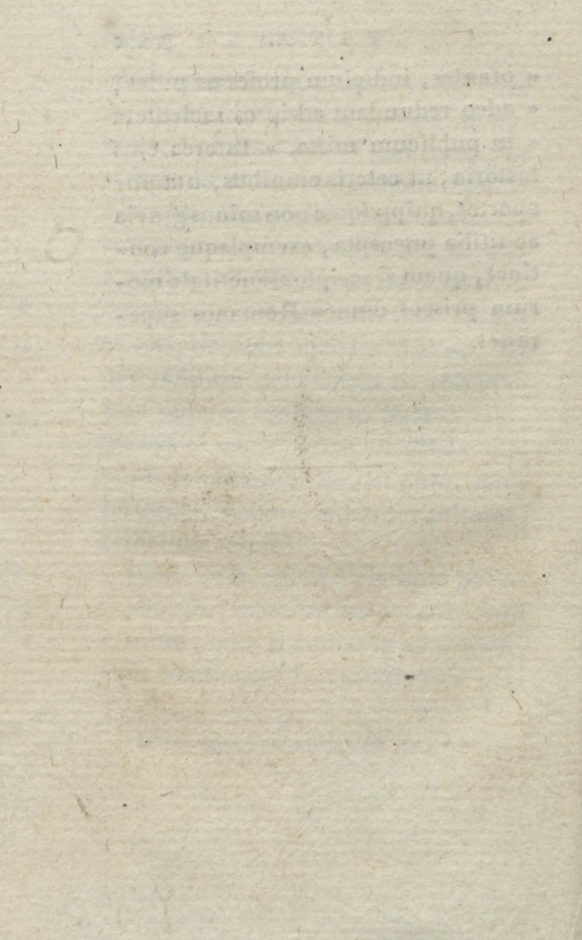
comprobatum est. Facile credo, cum se reipublicæ longum valedixisse putaret, ¹ « Consilium ei non fuisse, ut
 « ipse dicit, secordia atque desidia
 « bonum otium conterere, neque ve-
 « ro, agrum colendo ac venando, ser-
 « vilibus officiis intentum, ætatem
 « egisse, » sed honestioribus studiis
 et scriptationibus operam dedisse. At
 nec oblitum deliciarum ac volupta-
 tum opinor; quibus et puer et ado-
 lescens et senex, quasi sirenibus qui-
 busdam adhæsit; nec, ut puto, dum
 historias, florente ætate scriptitaret,
 nuncium remisit.

Idem fecit, quod ² plerique philo-
 sophorum, « disertorum in convicium
 « suum, quos si audias in avaritiam,
 « in libidinem, in ambitionem per-

¹ Conjurat. Catil. cap. 4.

Seneca apud Lactantium, lib. III, cap. 15.

« òrantes, indicium professos putes,
« adeo redundant ad ipsos maledicta
« in publicum missa. » Interea ejus
historia, ut ceteris omnibus, utamur
oportet, quippe quæ non minus gravia
ac utilia præcepta, exempla que con-
tinet, quam si scriptor sanctitate mo-
rum priscos omnes Romanos supe-
rasset.

C A I I C R I S P I

S A L L U S T I I

C A T I L I N A.

I. **O**MNIS homines, qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita : animi imperio, corporis servitio magis utimur. Alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria fluxa atque fra-

gilis; virtus clara æternaque habetur. [Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam et prius quam incipias, consulto; et, ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.]

II. Igitur, initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant: et jam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii et Athenienses cœpere urbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare; tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plu-

rimum ingenium posse. [Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æqualius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia et æquitate lubido atque superbia invasere, fortuna simul cum moribus immutatur.] Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transegere: quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque

juxta æstumo, quoniam de utraque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit.

III. Pulchrum est bene facere reipublicæ; etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, clarum fieri licet: et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etsi haudquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis sunt exæquanda; dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia et invidia putant; ubi de magna virtute et gloria bonorum memores, quæ sibi

quisque facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit.] Sed ego adolescentulus, initio sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum; ibique mihi adversa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute, audacia, largitio, avaritia vigeabant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia, imbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur. Ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama atque invidia vexabat.

[IV. Igitur, ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem a republica procul habendam decrevi, non fuit consilium secordia atque desidia bo-

num otium conterere ; neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum, ætatem agere ; sed, a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere : eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam ; nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. Lucius Catilina, nobili genere natus, magna vi animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes,

rapinæ, discordia civilis grata fuere;
ibique juventutem suam exercuit.
Corpus patiens inediæ, algoris, vigi-
liæ, supra quam cuique credibile est.
Animus audax, subdolus, varius, cu-
jus rei libet simulator ac dissimulator,
alieni appetens, sui profusus, ardens
in cupiditatibus; satis loquentiæ, sa-
pientiæ parum. Vastus animus immo-
derata, incredibilia, nimis alta semper
cupiebat. Hunc, post dominationem
Lucii Sullæ, libido maxima invaserat
reipublicæ capiendæ: neque, id qui-
bus modis assequeretur, dum sibi reg-
num pararet, quidquam pensi habebat.
Agitabatur magis magisque in dies ani-
mus ferox inopia rei familiaris et con-
scientia scelerum: quæ utraque his
artibus anxerat quas supra memoravi.
Incitabant præterea corrupti civitatis
mores, quos pessuma ac diversa inter

se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum domi militiæque, quo modo rempublicam habuerint, quantamque reliquerint; ut paullatim immutata, ex pulcherruma, pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.

[VI. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani; qui, Ænea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigenes, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum ci-

vibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populi que finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri, metu percussi, a periculis aberant. At Romani, domi militiaeque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quam accipiendis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, rei publicae consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, Patres appellabantur. Post, ubi regium

imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque convertit; immutato more, annua imperia, binosque imperatores sibi fecere: eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.

VII. Sed ea tempestate cœpere se quisque extollere, magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ incesserat! Jam primum juvenus simul laboris ac belli patiens erat, in castris per usum militiam discebat; magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviis,

lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat: sese quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, prope-rabat; eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus romanus parva manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

VIII. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat

obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstumo, satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere præclara ingenia. At populo romano numquam ea copia fuit; quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur. Concordia maxima, minima avaritia erat. Jus bonumque apud eos non legibus magis, quam

natura, valebat. Jurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant. In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat æquitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo, quod sæpius vindicatum est in eos qui contra imperium in hostem pugnabant, quique tardius, revocati, bello excesserant, quam qui signa relinquere, aut, pulsi, loco cedere ausi erant: in pace vero quod beneficiis, quam metu, imperium agitabant; et accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant.]

X. Sed ubi labore atque justitia respublica crevit, reges magni bello domiti, nationes feræ et populi ingentes

vi subacti ; Carthago, æmula imperii romani, ab stirpe interiit ; cuncta maria terræque parebant : Fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ, optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperii cupido crevit : ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artis bonas subvertit ; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit : ambitio multos mortalis falsos fieri subegit ; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere ; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstumare ; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primo paullatim crescere, interdum vindi-

cari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia, invasit, civitas immutata, imperium, ex justissimum atque optimum, crudele intolerandumque factum.

[XI. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit: ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat; semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta republica, bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cu-

pere; neque modum, neque modestiam victores habere; foeda crudeliaque in civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molli-
verant. Ibi primum insuevit exercitus populi romani amare; potare; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant; ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquam divitiæ honori esse

cœpere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, amicitiam, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati habere. Operæ prætium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant. Neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri

..

victores reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse? Quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiæ: quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganæ, ceterique cultus non minor incesserat. Viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causa, terra marique omnia exquirere: dormire prius quam somni cupido esset: non famem aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu antecapere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant.

Animus, imbutus malis artibus, haud facile lubricinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui atque sumptui deditus erat.)

XIV. In tanta tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipulatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio aut civili sanguine alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat; ii Catilinæ proximi familiaresque erant.

Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat, quotidiano usu atque illecebris, facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat; eorum animi molles et ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. [Nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremo neque sumptui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita æstumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. Sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jam primum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat,

cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia hujusmodi contra jus fasque. Postremo captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adulta ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vastabat! Igitur collos exsanguis, fœdi oculi; citus modo, modo tardus incessus; prorsus in facie vultuque vecordia inerat.]

XVI. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes

signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, ubi eorum famam atque pudorem attriverat, majora alia imperabat. Si caussa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilominus insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare: scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod æs alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ tranquillæque res omnes;

sed ea prorsus opportuna Catilinæ.

XVII. Igitur circiter kalendas junias, L. Cæsare et C. Figulo consulibus, primos singulos appellare : hortari alios, alios tentare : opes suas, imparatam rem publicam, magna præmia conjunctionis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciæ. Eo convenere senatorii ordinis Publius Lentulus Sura, Publius Autronius, Lucius Cassius Longinus, Caius Cethegus, Publius et Servius Sullæ, Servii filii, Lucius Vargunteius, Quintus Annius, Marcus Porcius Læca, Lucius Bestia, Quintus Curius : præterea, ex equestri ordine, Marcus Fulvius Nobilior, Lucius Statilius, Publius Gabinus Capito, Caius Cornelius : ad hoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præ-

terea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia aut alia necessitudo. Ceterum juvenus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice, vel moliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse; quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

XVIII. Sed antea item conjuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina: de qua, quam verissime potero, dicam. Lucio Tullo, Marco

Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sulla designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia, atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius, circiter Nonas decembris, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis januariis L. Cottam et L. Torquatum consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea recognita, rursus in Nonas februarias consilium cædis transtulerant. Jam tum non consulibus modo,

sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset procuriasignum sociis dare, eo die, post conditam urbem romanam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso, quod eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus provinciam invitus dederat: quippe foedum hominem a republica procul esse volebat: simul, quia boni quam plures præsidium in eo putabant; et jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam ab equitibus hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia ejus injusta, superba,

crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos; numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus; de superiori conjuratione satis dictum.

XX. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat, tamen in rem fore credens universos appellare et cohortari, in abditam partem ædium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:

« Ni virtus fidesque vestra spectata
« mihi forent, nequidquam oppor-
« tuna res cecidisset; spes magna,
« dominatio in manibus frustra fuis-
« sent; neque ego per ignaviam aut

« vana ingenia, incerta pro certis cap-
« tarem. Sed, quia multis et magnis
« tempestatibus vos cognovi fortes fi-
« dosque mihi, eo animus ausus maxu-
« mum atque pulcherrimum facinus
« incipere: simul quia vobis, eadem
« mihi, bona malaque intellexi: nam
« idem velle atque nolle, ea demum
« firma amicitia est. Sed ego, quæ
« mente agitavi, omnes jam antea di-
« versi audistis: ceterum mihi in dies
« magis animus accenditur, cum
« considero quæ conditio vitæ futura
« sit, nisi nosmetipsi vindicamus in-
« libertatem. Nam postquam respu-
« blica in paucorum jus atque ditio-
« nem concessit; semper illis reges,
« tetrarchæ vectigales esse; populi,
« nationes stipendia pendere: ceteri
« omnes, strenui, boni, nobiles atque
« ignobiles, vulgus fuimus, sine gra-

« tia, sine auctoritate, his obnoxii,
« quibus, si respublica valeret, for-
« midini essemus: itaque omnis gra-
« tia, potentia, honos, divitiæ apud
« illos sunt, aut ubi illi volunt; repul-
« sas nobis reliquere, pericula, judi-
« cia, egestatem.

« Quæ quousque tandem patiemini,
« fortissimi viri? Nonne emori per
« virtutem præstat, quam vitam mi-
« seram atque inhonestam, ubi alienæ
« superbiæ ludibrio fueritis, per de-
« decus amittere? Verum enimvero,
« pro! deum atque hominum fidem!
« victoria nobis in manu: viget ætas,
« animus valet: contra illis, annis at-
« que divitiis omnia consenuerunt.
« Tantummodo incepto opus est; ce-
« tera res expediet. Etenim quis mor-
« talium, cui virile ingenium, tole-
« rare potest, illis divitias superare,

« quas profundant in exstruendo mari,
« et montibus coæquandis : nobis rem
« familiarem etiam ad necessaria de-
« esse ? illos binas , aut amplius , do-
« mos continuare ; nobis larem fami-
« liarem nusquam ullum esse ? Cum
« tabulas , signa , toreumata emunt ;
« nova diruunt , alia ædificant ; pos-
« tremo omnibus modis pecuniam
« trahunt , vexant ; tamen summa lu-
« bidine divitias vincere nequeunt : at
« nobis domi inopia , foris æs alienum ;
« mala res , spes multo asperior. Deni-
« que quid reliqui habemus , præter
« miseram animam ? Quin igitur ex-
« pergiscimini ? En illa , illa , quam
« sæpe optastis , libertas ; præterea di-
« vitiae , decus , gloria in oculis sita
« sunt. Fortuna omnia victoribus præ-
« mia posuit. Res , tempus , pericula ,
« egestas , belli spolia magnifica magis ,

« quam oratio, hortentur. Vel impe-
« ratore, vel milite me utimini; ne-
« que animus, neque corpus a vobis
« aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobis-
« cum consul agam; nisi forte animus
« fallit, et vos servire, quam impe-
« rare, parati estis. »

XXI. Postquam accepere ea homi-
nes, quibus mala abunde omnia erant,
sed neque res, neque spes bona ulla,
tametsi illis, quietam movere, magna
merces videbatur; tamen postulare
plerique uti proponeret, quæ conditio
belli foret, quæ armis præmia pete-
rent, quid ubique opis, aut spei habe-
rent. Tum Catilina polliceri tabulas
novas, proscriptionem locupletium,
magistratus, sacerdotia, rapinas, alia
omnia, quæ bellum atque lubido vic-
torum fert: præterea, esse in Hispania
citeriore Pisonem, in Mauretania cum

exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes : petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum ; eo consulem initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpat omnis bonos ; suorum unumquemque nominans, laudare ; admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae sullanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacris videt ; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

(XXII. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtu-

lisce: inde, cum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta hæc, et multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invdiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.)

XXIII. Sed in ea conventionefuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem censores senatu, probri gratia, amoverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. (Erat

ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri
vetus consuetudo: cui cum minus
gratus esset, quia inopia minus largiri
poterat, repente glorians, maria mon-
tesque polliceri cœpit; minari inter-
dum ferro, nisi obnoxia foret; pos-
tremo ferocius agitare, quam solitus
erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causa
cognita, tale periculum reipublicæ
haud occultum habuit; sed, sublato
auctore, de Catilinæ conjuratione quæ
quoque modo audierat, compluribus
narravit. Ea res in primis studia ho-
minum accendit ad consulatum man-
dandum M. Tullio Ciceroni: namque
antea pleraque nobilitas invidia æstua-
bat, et quasi pollui consulatum crede-
bat, si eum, quamvis egregius, homo
novus adeptus foret. Sed, ubi pericu-
lum advenit, invidia atque superbia
post fuere.

XXIV. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. Quod factum primo popularis conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua aut amicorum fide sumptam mutuatam, Fæsulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos ejusque generis homines adscivisse dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumptus stupro corporis toleraverant; post, ubi ætas tantummodo quæstui neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adungere sibi, vel interficere.

(XXV. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro, liberis satis fortunata: litteris græcis atque latinis docta; psallere, saltare elegantius, quam necesse est probæ; multa alia, quæ instrumenta luxuriæ: sed ei cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit. Pecuniæ an famæ minus parceret, haud facile discerneret: lubido sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere, jocum movere, sermone uti, vel modesto, vel molli, vel procaci: prorsus multæ facetiæ multusque lepos inerat.)

XXVI. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facîle se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni: neque illi tamen, ad cavendum, dolus aut astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet: ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio neque insidiæ, quas consulibus in campo fecerat, prospere cessere, constituit bellum facere et extrema

omnia experiri; quoniam quæ occulte tentaverat, aspera foedaque evenerant.

XXVII. Igitur C. Manlium Fæsulas atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam, dimisit; præterea alium alio, quem ubique opportunum credebat. Interea Romæ multa simul moliri; consuli insidias tendere, parare incendia; opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios jubere; hortari uti semper intenti paratique essent; dies noctesque festinare, vigilare; neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitati nihil procedit, rursus in tempesta nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eam multitudi-

nem quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere.

XXVIII. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius, senator, constituere ea nocte paullo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intellegit quantum periculi consuli impendeat, propere per Fulviam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore injuriæ novarum rerum

cupidam, quod, Sullæ dominatione, agros bonaque omnia amiserat; præterea latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXIX. Ea cum Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlii quantus aut quo consilio foret, satis compertum habebat; rem ad senatum refert, jam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, « Darent operam consules, ne quid respublica detrimenti » caperet. » Ea potestas per senatum, more romano, magistratui maxuma permittitur; exercitum parare, bellum

gerere, coercere omnibus modis socios atque civis; domi militiæque imperium atque judicium summum habere: aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est.

XXX. Post paucos dies L. Sænius, senator, in senatu litteras recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI Kalend. novembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto, Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: ii utrique ad urbem imperatores erant; impediti ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque in-

honestā vendere mos erat.] Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium; servo, libertatem et sestertia centum; libero, impunitatem ejus rei, et sestertia ducenta. Item decrevere uti gladiatoriae familiæ Capuam et in cetera municipia distribuerentur, pro cujusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, iisque minores magistratus præessent.

XXXI. Quibus rebus permota civitas, atque inmutata urbis faciès: ex summa lætitia atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit. Festinare, trepidare; neque loco nec homini cuiquam

satis credere ; neque bellum gerere ,
neque pacem habere : suo quisque
metu pericula metiri. Ad hoc , mulie-
res , quibus , reipublicæ magnitu-
dine , belli timor insolitus , afflictare
sese ; manus supplices ad cœlum ten-
dere ; miserari parvos liberos ; rogitare ;
omnia pavere ; superbia atque deliciis
omissis , sibi patriæque diffidere. At
Catilinæ crudelis animus eadem illa
movebat : tamen etsi præsidia para-
bantur , et ipse lege plautia interro-
gatus ab L. Paulo. Postremo dissi-
mulandi caussa , atque sui expurgandi ,
sicuti jurgio laccessitus foret , in sena-
tum venit. Tum Marcus Tullius cou-
sul , sive præsentiam ejus timens , seu
ira commotus , orationem habuit lu-
culentam atque utilem reipublicæ :
quam postea scriptam edidit. Sed , ubi
ille assedit , Catilina , ut erat paratus

ad dissimulanda omnia, demisso voltu, voce supplici postulare, « Patres
« conscripti ne quid de se temere cre-
« derent: ea familia ortum, ita ab ado-
« lescentia vitam instituisse, ut omnia
« bona in spe haberet: ne æstumarent,
« sibi patricio homini, cujus ipsius at-
« que majorum plurima beneficia in
« plebem romanam essent, perdita
« republica opus esse; cum eam ser-
« varet M. Tullius, inquilinus civis
« urbis Romæ. » Ad hoc maledicta
alia cum adderet; obstrepere omnes,
hostem atque parricidam vocare. Tum
ille furibundus: « Quoniam quidem
« circumventus, inquit, ab inimicis
« præceps agor, incendium meum
« ruina restinguam. »

XXXII. Dein se ex curia domum
proripuit. Ibi multa secum ipse vol-
vens, quod neque insidiæ consuli pro-

cedebant, et ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam; optimum factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, antecapere quæ bello usui forent; nocte intempesta cum paucis in manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

(XXXIII. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujusmodi: « Deos homines-
 « que testamur, imperator, nos arma
 « neque contra patriam cepisse, neque
 « quo periculum homini faceremus,

« sed uti corpora nostra ab injuria
« tuta forent ; qui miseri , egentes ,
« violentia atque crudelitate fenera-
« torum , plerique patriæ , sed omnes
« fama atque fortunis expertes sumus ;
« neque cuiquam nostrum licuit , more
« majorum , lege uti ; neque , amisso
« patrimonio , liberum corpus habere :
« tantas ævitia feneratorum atque præ-
« toris fuit ! Sæpe majores vestrum mi-
« seriti plebis romanæ , decretis suis
« inopiæ ejus opitulati sunt : ac novis-
« sume , memoria nostra , propter mag-
« nitudinem æris alieni , volentibus
« omnibus bonis , argentum ære solu-
« tum est. Sæpe ipsa plebes , aut domi-
« nandi studio permota , aut superbia
« magistratuum , armata a patribus
« secessit. At nos non imperium , ne-
« que divitias petimus ; quarum rerum
« caussa , bella atque certamina omnia

« inter mortalis sunt ; sed libertatem ,
« quam nemo bonus , nisi cum anima
« simul, amittit. Te atque senatum ob-
« testamur, consulatis miseris civibus ;
« legis præsidium, quod iniquitas præ-
« toris eripuit , restituatis : neve eam
« necessitudinem imponatis , ut quæ-
« ramus quonam modo , ulți maxime
« sanguinem nostrum , pereamus. »

(XXXIV. Ad hæc Q. Marcius : « Si
« quid ab senatu petere vellent , ab ar-
« mis discedant, Romam supplices pro-
« ficiscantur : ea mansuetudine atque
« misericordia senatum populumque
« romanum semper fuisse , ut nemo
« umquam ab eo frustra auxilium pe-
« tiverit. » At Catilina ex itinere pleris-
que consularibus , præterea optumo
cuique litteras mittit : « Se , falsis cri-
« minibus circumventum , quoniam
« factioni inimicorum resistere uequi-

« verit, fortunæ cedere; Massiliam in
« exsilium proficisci: non quod sibi
« tanti sceleris conscius; sed uti res-
« publica quieta foret; neve ex sua
« contentioneseditio oriretur.» Ab his
longe diversas litteras Q. Catulus in se-
natu recitavit, quas sibi nomine Cati-
linæ redditas dicebat: earum exem-
plum infra scriptum.)

(XXXV. « L. Catilina Q. Catulo S.
« Egregia tua fides, re cognita, gra-
« tam in magnis periculis fiduciam
« commendationi meæ tribuit. Quam-
« obrem defensionem in novo consi-
« lio non statui parare: satisfactionem
« ex nulla conscientia de culpa propo-
« nere decrevi: quæ, me dius Fidius,
« veram licet cognoscas. Injuriis con-
« tumeliisque concitatus, quod, fructu
« laboris industriæque meæ privatus,
« statum dignitatis non obtinebam,

« publicam miserorum causam, pro
« mea consuetudine, suscepi. Non
« quin æs alienum meis nominibus ex
« possessionibus solvere possem; cum
« alienis nominibus liberalitas Ores-
« tillæ, suis filiæque copiis persolve-
« ret; sed quod non dignos homines
« honore honestatos videbam, meque
« falsa suspicione alienatum sentie-
« bam. Hoc nomine satis honestas pro-
« meo casu spes reliquæ dignitatis con-
« servandæ sum secutus. Plura cum
« scribere vellem, nunciatum est vim
« mihi parari. Nunc Orestillam com-
« mendo tuæque fidei trado. Eam ab
« injuria defendas, per liberos tuos ro-
« gatus. Haveto.»

(XXXVI. Sed ipse paucos dies com-
moratus apud C. Flaminium Flam-
mam in agro Arretino, dum vicini-
tatem antea sollicitatam, armis exor-

nat; cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta, senatus « Catilinam et Manlium hostes
« judicat; ceteræ multitudini diem
« statuit, ante quam sine fraude liceret
« ab armis discedere, præter rerum
« capitalium condemnatis: » præterea decernit, « Uti consules dilectum ha-
« beant; Antonius cum exercitu Cati-
« linam persequi maturet; Cicero urbi
« præsidio sit. » Ea tempestate mihi imperium populi romani multo maxime miserabile visum. Cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent; domi otium atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine,

neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat: tanta vis morbi, uti tabes, plerosque civium animos invaserat!

XXXVII. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat: id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quis opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur; quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero præceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxime præstabant; item alii, per dedecora patri-

moniiis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat; in Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Dein multi, memores sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu ætatem agerent; sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Præterea juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos atque alios omnis malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli even-

tum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipsi, malebant. Id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat.

XXXVIII. Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso consulibus tribunitia potestas restituta; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas animusque ferox, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare; dein, largiundo atque pollicitando, magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, senati specie pro sua magnitudine. Namque, uti paucis absolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitare, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent, pars, quo

..

senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant. Neque modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque mithridaticum missus; plebis opes immutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceteros judiciis terere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo prælio Catilina superior aut æqua manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui

victoriam adepti , diutius ea uti licuisset , quin defessis et exsanguibus , qui plus posset , imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures , qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his A. Fulvius , senatoris filius : quem retractum ex itinere parens necari jussit. Isdem temporibus Romæ Lentulus , sicuti Catilina præceperat , quoscunque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat , aut per se , aut per alios sollicitabat ; neque solum cives , sed cujusquemodi genus hominum , quod modo bello usui foret.

XL. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat , uti legatos Allobrogum requirat ; eosque , si possit , impellat ad societatem belli : existumans publice privatimque ære alieno oppressos ; præterea quod natura gens gallica

4

bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, et quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, « Quem exitum tantis malis sperarent? » Postquam illos videt queri de avaritia magistratum, accusare senatum quod in eo auxilii nihil esset, miseriis suis remedium mortem exspectare: « At ego, » inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis. » Hæc ubi dixit, Allobroges in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur; nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære

alieno liberaret. Ille eos in domum Decimi Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium arcescit, quo major auctoritas sermoni inesset. Eo præsentem conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit.

XLI. Sed Allobroges diu in incerto habuere quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera majores opes, tuta consilia; pro incerta spe, certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocínio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti

cognoverant , aperiunt. Cicero , per Sangam consilio cognito , legatis præcepit , studium conjurationis vehementer simulent ; ceteros adeant , bene polliceantur , dentque operam uti eos quam maxime manifestos habeant.

(XLII. Iisdem fere temporibus , in Gallia citeriore atque ulteriore ; item in agro Piceno , Bruttio , Apulia , motus erat. Namque illi , quos antea Catilina dimiserat , inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agere ; nocturnis consiliis , armorum atque telorum portationibus , festinando , agitando omnia , plus timoris quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor , ex senati consultu caussa cognita , in vincula conjecerat ; item in citeriore Gallia C. Murena , qui ei provinciæ legatus præerat.)

XLIII. At Romæ Lentulus, cum ceteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis, constituerant, uti Catilina in agrum Fæsulanum cum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimi invidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eum vi aggrederetur: alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars,

parentes interficerent; simul, cæde et incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper quebatur de ignavia sociorum; illos, dubitando et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse; seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus, maxumum bonum in celeritate putabat.

XLIV. Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusjurandum, quod signatum ad civis perfectum: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo

brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturcium quemdam crotoniensem mittit, uti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum :

« Quis sim, ex eo quem ad te misi,
 « cognosces. Fac cogites in quanta calamitatis, et memineris te virum;
 « consideres quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus,
 « etiam ab infimis.» Ad hoc, mandata verbis dat: « Cum ab senatu hostis
 « judicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in urbe parata esse, quæ
 « jusserit: ne cunctetur ipse propius accedere.»

XLV. His rebus ita actis, constituta

nocte qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomptino prætoribus imperat, uti in ponte Mulyio, per insidias, Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cetera, uti facto opus sit, ita agant permittit. Homines militares, sine tumultu præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venere, et simul utrimque clamor exortus est; Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo, timidus ac vitæ diffidens, veluti hostibus, sese prætoribus dedit.

XLVI. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavere : nam lætabatur, conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse. Porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ credebat. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Cœparium quemdam terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt. Cœparius, paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in

ædem Concordiæ venire jubet. Eo senatum advocat, magnaue frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum prætorem scriinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem afferre jubet.

XLVII. Volturcius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut quade caussa consilii habuisset; primo fingere alia, dissimulare de conjuratione; post, ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: « Paucis ante diebus a Gabinio
« et Cœpario socium adscitum; nihil
« amplius scire, quam legatos; tan-
« tummodo audiresolitum exGabinio,
« P. Autronium, Servium Sullam, L.
« Vargunteium, multos præterea in
« ea conjuratione esse. » Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermoni-

bus quos habere solitus : « Ex libris
« sibyllinis regnum Romæ tribus
« Corneliis portendi ; Cinnam atque
« Sullam antea : se tertium , cui fa-
« tum foret urbis potiri ; præterea ab
« incenso Capitolio illum esse vige-
« simum annum , quem sæpe ex pro-
« digiis haruspices respondissent bello
« civili cruentum fore. » Igitur, per-
lectis litteris , cum prius omnes signa
sua cognovissent , senatus decernit ,
« Uti , abdicatus magistratu Lentulus ,
« item ceteri in liberis custodiis habe-
« rentur. » Itaque Lentulus P. Lentulo
Spintheri , qui tum ædilis , Cethegus
Q. Cornificio , Statilius C. Cæsari , Ga-
binius M. Crasso , Coeparius (nam is
paullo ante ex fuga retractus) Cn.
Terentio senatori traduntur.

XLVIII. Interea plebes , conjura-
tione patefacta , quæ primo cupida

rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiā agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem, quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat; quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cum se diceret indicaturum de conjuratione, si fides publica data esset, jussus a consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, « Se missum a M. Crasso, qui

« Catilinæ nunciaret, ne Lentulus,
« Cethegus, alii ex conjuratione de-
« prehensi terrerent; eoque magis
« properaret ad urbem accedere,
« quo et ceterorum animos reficeret,
« et illi facilius e periculo eriperen-
« tur. »

Sed ubi Tarquinius Crassum nomi-
navit, hominem nobilem, maxumis
divitiis, summa potentia; alii, rem
incredibilem rati; pars, tamen etsi
verum existimabant, tamen, quia
in tali tempore tanta vis hominis le-
niunda, quam exagitanda, videbatur;
plerique Crasso ex negotiis privatis
obnoxii, conclamant, « Indicem fal-
sum; » deque ea re postulant uti refe-
ratur. Itaque consulente Cicerone,
frequens senatus decernit: « Tarquinii
« indicium falsum videri, eumque in
« vinculis retinendum, neque amplius

« potestatem faciundam , nisi de eo
« indicaret cujus consilio tantam rem
« mentitus esset. » Erant eo tempore ,
qui æstumarent, illud a P. Autronio
machinatum , quo facilius , appellato
Crasso , per societatem periculi reli-
quos illius potentia tegeret. Alii Tar-
quinium a Cicerone immissum aie-
bant , ne Crassus , more suo , suscepto
malorum patrocinio , rempublicam
conturbaret : ipsum Crassum ego pos-
tea prædicantem audivi , tantam illam
contumeliam sibi ab Cicerone impo-
sitam.]

[XLIX. Sed isdem temporibus Q. Ca-
tulus et C. Piso neque gratia , neque
precibus , neque pretio Ciceronem
impellere potuere , uti per Allobroges ,
aut alium indicem C. Cæsar falso no-
minaretur. Nam uterque cum illo
gravis inimicitias exercebant : Piso

oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema ætate, maxumis honoribus usus, adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod, privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo atque ementiundo, quæ se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo ut nonnulli equites romani qui, præsidii causa, cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsus, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egre-

dienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur.

L. Dum hæc in senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturncio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur; liberti et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, ut res atque tempus monebat, convocato senatu refert, « Quid de his fieri
« placeat, qui in custodiam traditi
« erant.» Sed eos, paullo ante, frequens senatus judicaverat « Contra

« rempublicam fecisse. » Tum Decimus Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his qui in custodiis tenebantur, præterea de Lucio Cassio, Publio Furio, P. Umbreno, Quinto Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat : isque postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tiberii Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præsidiiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum, rogatus sententiam a consule, hujusmodi verba locutus est.

[LI. « Omnis homines, Patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt: neque quisquam om-

« nium lubricitati simul et usui paruit.
« Ubi intenderis ingenium, valet: si
« lubricitas possidet, ea dominatur, ani-
« mus nihil valet. Magna mihi copia
« memorandi, Patres conscripti, qui
« reges atque populi, ira aut miseri-
« cordia impulsus, male consuluerint:
« sed ea malo dicere, quæ majores
« nostri, contra lubricitatem animi,
« recte atque ordine fecere. Bello ma-
« cedonico, quod cum rege Perse ges-
« simus, Rhodiorum civitas, magna
« atque magnifica, quæ populi ro-
« mani opibus creverat, infida atque
« adversa nobis fuit: sed postquam,
« bello confecto, de Rhodiis consul-
« tum est, majores nostri, ne quis
« divitiarum magis, quam injuriæ
« causa bellum inceptum diceret,
« impunitos dimisere. Item bellis
« punicis omnibus, cum sæpe Cartha-

« ginienses et in pace, et per inducias
« multa nefaria facinora fecissent,
« numquam ipsi per occasionem talia
« fecere: magis, quid se dignum foret,
« quam quid in illis jure fieri posset,
« quærebant.

« Hoc idem providendum est, Patres
« conscripti, ne plus valeat apud vos
« Publii Lentuli et ceterorum scelus,
« quam vestra dignitas; neu magis
« iræ, quam famæ, consulatis. Nam
« si digna pœna pro factis eorum repe-
« ritur, novum consilium approbo:
« sin magnitudo sceleris omnium in-
« genia exsuperat, iis utendum cen-
« seo, quæ legibus comparata sunt.
« Plerique eorum, qui ante me sen-
« tentias dixerunt, composite atque
« magnifice casum reipublicæ mise-
« rati sunt: quæ belli sævitia, quæ
« victis acciderent, enumeravere:

« rapi virgines, pueros; divelli liberos
« a parentium complexu; matres fa-
« miliarum pati quæ victoribus colli-
« buissent; fana atque domos exspo-
« liari; cædem, incendia fieri; pos-
« tremo armis, cadaveribus, cruore
« atque luctu omnia compleri. Sed,
« per deos immortalis, quo illa oratio
« pertinuit? an uti vos infestos con-
« jurationi faceret? scilicet quem res
« tanta atque tam atrox non permo-
« vit, eum oratio accendet? Non ita
« est: neque cuiquam mortalium in-
« juria suæ parvæ videntur: multi eas
« gravius æquo habuere. Sed alia aliis
« licentia, Patres conscripti. Qui
« demissi in obscuro vitam habent,
« si quid iracundia deliquere, pauci
« sciunt; fama atque fortuna pares
« sunt: qui magno imperio præditi,
« in excelso ætatem agunt, eorum

« facta cuncti mortales novere. Ita in
« maxima fortuna minima licentia
« est : neque studere, neque odisse, sed
« minime irasci decet. Quæ apud alios
« iracundia dicitur, in imperio super-
« bia atque crudelitas appellatur.

« Equidem ego sic æstumo, Patres
« conscripti, omnis cruciatus mino-
« res, quam facinora illorum esse. Sed
« plerique mortales postrema memi-
« nere ; et in hominibus impiis, sce-
« leris obliti, de pœna disserunt, si
« ea paullo severior fuerit.

« Decimum Silanum, virum fortem
« atque strenuum, certe scio, quæ di-
« xerit, studio reipublicæ dixisse ; ne-
« que illum in tanta re gratiam aut
« inimicitias exercere : eos mores, eam
« modestiam viri cognovi. Verum sen-
« tentia non mihi crudelis ; (quid
« enim in talis homines crudele fieri

« potest?) sed aliena a republica nostra
« videtur. Nam profecto aut metus aut
« injuria te subegit, Silane, consulem
« designatum, genus poenæ novum
« decernere. De timore supervaca-
« neum est disserere, cum præsentī
« diligentia clarissimi viri consulis
« tanta præsidiasint in armis. De poena
« possumus equidem dicere id, quod
« res habet : in luctu atque miseriis
« mortem ærumnarum requiem, non
« cruciatum esse; cum cuncta morta-
« lium mala dissolvere; ultra neque
« curæ neque gaudio locum esse.

« Sed, per deos immortalis, quam-
« obrem in sententiam non addidisti,
« uti prius verberibus in eos animad-
« verteretur? an, quia lex porcia ve-
« tat? at aliæ leges item condemnatis
« civibus non animam eripi, sed in
« exsilium permitti jubent. An quia

« gravius est verberari quam necari ?
« quid autem acerbum aut grave ni-
« mis in homines tanti facinoris con-
« victos ? sin, quia levius ; qui conve-
« nit in minore negotio legem timere ,
« cum eam in maiore neglexeris ?

« At enim quis reprehendet quod in
« parricidas reipublicæ decretum erit ?
« tempus , dies , fortuna , cuius lubido
« gentibus moderatur. Illis merito ac-
« cidit , quidquid evenerit. Ceterum
« vos , Patres conscripti , quid in alios
« statuatis , considerate. Omnia mala
« exempla ex bonis orta sunt : sed
« ubi imperium ad ignaros aut mi-
« nus bonos pervenit ; novum illud
« exemplum ab dignis et idoneis , ad
« indignos et non idoneos transfertur.
« Lacedemonii , devictis Athenien-
« sibus , triginta viros imposuere , qui
« rempublicam eorum tractarent. Hi

..

« primo cœpere pessimum quemque
« et omnibus invisum, indemnatum
« necare; ea populus lætari et merito
« dicere fieri. Post, ubi paullatim li-
« centia crevit, juxta bonos et malos
« lubricinose interficere, ceteros metu
« terrere. Ita civitas, servitute op-
« pressa, stultæ lætitiæ gravis poenas
« dedit. Nostra memoria, victor Sulla
« cum Damasippum et alios hujus-
« modi, qui malo reipublicæ creve-
« rant, jugulari jussit; quis non fac-
« tum ejus laudabat? homines sceles-
« tos, factiosos, qui seditionibus rem-
« publicam exagitaverant, merito
« necatos aiebant. Sed ea res magnæ
« initium cladis fuit. Nam uti quisque
« domum, aut villam, postremo aut
« vas, aut vestimentum alicujus con-
« cupiverat, dabat operam, uti in
« proscriptorum numero esset. Ita

« quibus Damasippi mors lætitiæ fue-
« rat, post paullo ipsi trahebantur ;
« neque prius finis jugulandi fuit ,
« quam Sulla omnis suos divitiis ex-
« plevit.

« Atque ego hæc non in Marco Tul-
« lio, neque his temporibus vereor ;
« sed in magna civitate multa et varia
« ingenia sunt. Potest alio tempore ,
« alio consule, cui item exercitus in
« manus, falsum aliquid pro vero
« credi. Ubi, hoc exemplo, per senati
« decretum, consul gladium eduxerit,
« quis finem statuet, aut quis mode-
« rabitur ?

« Majores nostri, Patres conscripti,
« neque consilii, neque audaciæ um-
« quam eguere : neque superbia obs-
« tabat, quo minus instituta aliena,
« si modo proba, imitarentur. Arma
« atque tela militaria ab Samnitibus,

« insignia magistratuum abTuscis ple-
« raque sumpserunt: postremo, quod
« ubique apud socios aut hostis ido-
« neum videbatur, cum summo stu-
« dio domi exsequebantur: imitari,
« quam invidere bonis, malebant. Sed
« eodem illo tempore Græciæ morem
« imitati, verberibus animadverte-
« bant in civis, de condemnatis sum-
« mum supplicium sumebant. Post-
« quam respublica adolevit, et multi-
« tudine civium factiones valere,
« circumveniri innocentes, alia hu-
« juscemodi fieri cœpere: tunc lex
« porcia, aliæque paratæ, quibus
« legibus exsilium damnatis permis-
« sum. Hanc ego causam, Patres cons-
« cripti, quo minus consilium novum
« capiamus, in primis magnam puto.
« Profecto virtus atque sapientia ma-
« jor in illis fuit, qui ex parvis opibus

« tantum imperium fecere, quam in
« nobis, qui ea bene parta vix reti-
« nemus.

« Placet igitur eos dimitti, et augeri
« exercitum Catilinæ? Minime; sed
« ita censeo: Publicandas eorum pe-
« cunias; ipsos in vinculis habendos
« per municipia, quæ maxime opi-
« bus valent: neu quis de his postea
« ad senatum referat, neve cum po-
« pulo agat: qui aliter fecerit, sena-
« tum existumare, eum contra rem-
« publicam et salutem omnium fac-
« turum. »

LII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verbo, alius alii varie assentiebantur. At Marcus Porcius Cato, rogatus sententiam, hujusmodi orationem habuit.

« Longe mihi alia mens est, Patres
« conscripti, cum res atque pericula

« nostra considero, et cum sententias
« nonnullorum mecum ipse reputo.
« Illi mihi disseruisse videntur de
« pœna eorum, qui patriæ, parenti-
« bus, aris, atque focis suis bellum
« paravere. Res autem monet cavere
« ab illis, quam, quid in illos sta-
« tuamus, consultare. [Nam cetera
« tum persequare, ubi facta sunt;
« hoc, nisi provideris ne accidat; ubi
« evenit, frustra judicia implores.
« Capta urbe, nihil fit reliqui victis.
« Sed, per deos immortalis, vos ego
« appello, qui semper domos, villas,
« signa, tabulas vestras pluris quam
« rempublicam fecistis: si ista, cujus-
« cumque modi sint, quæ amplexa-
« mini, retinere, si voluptatibus ves-
« tris otium præbere voltis; expergis-
« cimini aliquando et capessite rem-
« publicam. Non agitur de vecti-

« galibus, non de sociorum injuriis :
« libertas et anima nostra in dubio
« est.

« Sæpenumero, Patres conscripti,
« multa verba in hoc ordine feci : sæpe
« de luxuria atque avaritia nostrorum
« civium questus sum ; multosque
« mortalis ea caussa advorsos habeo :
« qui mihi atque animo meo nullius
« unquam delicti gratiam fecissem ;
« haud facile alterius lubidini male-
« facta condonabam. Sed, ea tametsi
« vos parvi pendebatis ; tamen respu-
« blica firma, opulentia negligentiam
« tolerabat. Nunc vero non id agitur,
« bonis an malis moribus vivamus ;
« neque quantum aut quam magnifi-
« cum imperium populi romani ; sed ;
« cujus hæc cumque modi nostra an
« nobiscum una hostium futura sint.
« Hic mihi quisquam mansuetudi-

« nem et misericordiam nominat !
« Jam pridem equidem nos vera
« rerum vocabula amisimus : quia ,
« bona aliena largiri , liberalitas ;
« malarum rerum audacia , fortitudo
« vocatur. Eo respublica in extremo
« sita. Sint sane , quoniam ita se mores
« habent , liberales ex sociorum for-
« tunis ; sint misericordes in furibus
« ærarii : ne illi sanguinem nostrum
« largiantur ; et , dum paucis scelera-
« tis parcunt , bonos omnis perditum
« eant.

« Bene et composite Caius Cæsar
« paullo ante in hoc ordine de vita et
« morte disseruit ; falsa , credo , existu-
« mans quæ de inferis memorantur ;
« diverso itinere malos a bonis loca
« tetra , inculta , fœda , atque formi-
« dolosa habere. Itaque censuit pecu-
« nias eorum publicandas , ipsos per

« municipia in custodiis habendos ;
« videlicet timens, ne , si Romæ sint ,
« aut a popularibus conjurationis, aut
« a multitudine conducta, per vim
« eripiantur : quasi vero mali atque
« scelesti tantummodo in urbe, et non
« per totam Italiam sint ; aut non ibi
« plus possit audacia, ubi ad defen-
« dendum opes minores. Quare va-
« num equidem hoc consilium, si pe-
« riculum ex illis metuit. Sin in tanto
« omnium metu solus non timet, eo
« magis refert mihi atque vobis timere.
« Quare cum de Publio Lentulo cete-
« risque statuetis, pro certo habetote
« vos simul de exercitu Catilinæ et
« de omnibus conjuratis decernere.
« Quanto vos attentius ea agetis, tanto
« illis animus infirmior erit : si paul-
« lulum modo vos languere viderint,
« jam omnes feroces aderunt.

« Nolite existumare, majores nostros
« armis rempublicam ex parva mag-
« nam fecisse. Si ita res esset, multo
« pulcherrumam eam nos haberemus :
« quippe sociorum atque civium, præ-
« terea armorum atque equorum ma-
« jor nobis copia, quam illis. Sed alia
« fuere, quæ illos magnos fecere; quæ
« nobis nulla sunt: domi, industria;
« foris, justum imperium; animus in
« consulendo liber, neque delicto, ne-
« que lubrici obnoxius. Pro his nos
« habemus luxuriam atque avaritiam;
« publice egestatem, privatim opu-
« lentiam; laudamus divitias, sequi-
« mur inertiam; inter bonos et malos
« discrimen nullum; omnia virtutis
« præmia ambitio possidet. Neque mi-
« rum, ubi vos separatim sibi quisque
« consilium capitis; ubi domi volup-
« tatibus, hic pecuniæ aut gratiæ ser-

« vitis: eo fit ut impetus fiat in va-
« cuam rempublicam. Sed ego hæc
« omitto.

« Conjuravere nobilissimi cives pa-
« triam incendere: Gallorum gentem,
« infestissumam nomini romano, ad
« bellum arcessunt: dux hostium
« supra caput est: vos cuncta-
« mini etiam nunc, quid, intra mœ-
« nia apprehensis hostibus, faciatis?
« Misereamini, censeo: deliquere ho-
« mines adolescentuli per ambitio-
« nem; atque etiam armatos dimit-
« tatis. Næ ista vobis mansuetudo et
« misericordia, si illi arma ceperint,
« in miseriam vertet. Scilicet res as-
« pera est; sed vos non timetis eam;
« immo vero maxime; sed inertia et
« mollitia animi, alius alium expec-
« tantes, cunctamini, dis immortalibus
« confisi, qui hanc rempublicam

« in maxumissæpe periculisservavere.
« Non votis neque suppliciis muliebri-
« bus auxilia deorum parantur: vigi-
« lando, agendo, bene consulendo,
« prospera omnia cedunt: ubi secor-
« diæ te atque ignaviæ tradideris, ne-
« quidquam deos implores; irati in-
« festique sunt.

« Apud majores nostros T. Manlius
« Torquatus bello gallico filium suum,
« quod is contra imperium in hostem
« pugnaverit, necari jussit: atque
« ille egregius adolescens immoderatæ
« fortitudinis morte pœnas dedit. Vos,
« de crudelissimis parricidiis quid sta-
« tuatis, cunctamini? Videlicet vita
« cetera eorum huic sceleri obstat?
« Verum, parcite dignitati Lentuli,
« si ipse pudicitiae, si famæ suæ, si
« dis aut hominibus umquam ullis
« pepercit. Ignoscite Cethegi adoles-

« centiæ , nisi iterum patriæ bellum
« fecit. Nam quid ego de Gabinio ,
« Statilio , Cœpario loquar ? quibus si
« quidquam umquam pensi fuisset ,
« non ea consilia de republica habuis-
« sent.

« Postremo , Patres conscripti , si
« me hercle peccato locus esset , facile
« paterer vos ipsa re corrigi , quoniam
« verba contemnitis ; sed undique cir-
« cumventi sumus. Catilina cum exer-
« citu in faucibus urget ; alii intra mœ-
« nia atque in sinu urbis sunt hostes ;
« neque parari , neque consuli quid-
« quam occulte potest : quo magis
« properandum. Quare ita ego cen-
« seo : Cum nefario consilio scelerato-
« rum civium respublica in maxuma
« pericula venerit , hique indicio T.
« Volturcii et legatorum Allobrogum
« convicti confessique sint , cædem ,

« incendia , alia foeda atque cru-
« delia facinora in civis patriamque
« paravisse ; de confessis , sicuti de
« manifestis rerum capitalium , more
« majorum , supplicium sumendum. »

LIII. Postquam Cato assedit , consu-
lares omnes itemque senatus magna
pars sententiam ejus laudant , virtu-
tem animi ad coelum ferunt : alii alios
increpantes , timidos vocant : Cato
magnus atque clarus habetur : senati
decretum fit , sicut ille censuerat. Sed
mihi , multa legenti , multa audienti ,
quæ populus romanus domi militiæ-
que , mari atque terra præclara faci-
nora fecit , forte lubuit attendere , quæ
res maxime tanta negotia sustinuisset.
Sciebam , sæpenumero parva manu
cum magnis legionibus hostium con-
tendisse : cognoveram , parvis copiis
bella gesta cum opulentis regibus : ad

hoc, sæpe fortunæ violentiam toleravisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitati constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu atque desidia civitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat: ac vel uti effeta parentium, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea, ingenti virtute, divorsi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Cæsar; quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possem, aperirem.

(LIV. Igitur his genus, ætas, elo-

quentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar dando, sublevando, ignoscendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miseris perfugium; in altero malis perniciēs: illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime severitatis erat: non divitiis cum divite, neque factione cum fac-

tioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinencia certabat: esse, quam videri bonus, malebat; ita, quo minus gloriam petebat, eo magis sequebatur.]

LV. Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optimum factum ratus noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatium novaretur, triumviros, quæ supplicium postulabat, parare jubet: ipse, dispositis præsiidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum escenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniant undique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vineta: sed incultu, tenebris, odore fœda at-

que terribilis ejus facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, quibus præceptum erat, laqueo guttam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cœpario, eodem modo supplicium sumptum.

LVI. Dum ea Romæ geruntur, Catilina, ex omni copia quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quisque voluntarius aut ex sociis in castra venit, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat milita-

ribus armis instructa: ceteri, ut quem-
que casus armaverat, sparos, aut lan-
ceas, alii præacutas sudēs portabant.
Sed postquam Antonius cum exercitu
adventabat, Catilina per montis iter
facere, ad urbem modo, modo in Gal-
liam versus castra movere; hostibus
occasionem pugnandi non dare. Spe-
rabat propediem sese habiturum, si
Romæ socii incepta patravissent: in-
terea servitia repudiabat, cuius initio
ad eum magnæ copiæ concurrebant,
opibus conjurationis fretus; simul alie-
num suis rationibus existumans, vi-
deri causam civium cum servis fugi-
tivis communicasse.

LVII. Sed postquam in castra nun-
cius pervenit, Romæ conjurationem
patefactam; de Lentulo, Cethego, ce-
teris, quos supra memoravi, suppli-
cium sumptum: plerique, quos ad

bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos, magnis itineribus, in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. At Quintus Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movet, ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat; utpote qui, magno exercitu, locis æquioribus expeditus in fugam sequeretur.

Sed Catilina, postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ,

neque præsidiū ullam spem; optimum
factu ratus in tali re fortunam belli
tentare, statuit cum Antonio quam
primum configere. Itaque, concione
advocata, hujusmodi orationem ha-
buit.

« LVIII. Compertum ego habeo,
« milites, verba virtutem non addere;
« neque ex ignavo strenuum, neque
« fortem ex timido exercitum oratione
« imperatoris fieri. Quanta cujusque
» animo audacia natura aut moribus
« inest, tanta in bello patere solet.
« Quem neque gloria, neque pericula
« excitant, nequidquam hortere; ti-
« mor animi auribus officit. Sed ego
« vos, quo pauca monerem, advoca-
« vi, simul uti causam consilii ape-
« rirem.

« Scitis equidem, milites, secordia
« atque ignavia Lentuli quantam ipsi

» cladem nobisque attulerit; quoque
« modo, dum ex urbe præsidia oppe-
« rior, in Galliam proficisci nequive-
« rim. Nunc vero, quo loco res nostræ
« sint, juxta mecum omnes intelligen-
« tis. Exercitus hostium duo, unus ab
« urbe, alter a Gallia obstant: diutius
« in his locis esse, si maxime animus
« ferat, frumenti atque aliarum re-
« rum egestas prohibet. Quocumque
« ire placet, ferro iter aperiundum est.
« Quapropter vos moneo, uti forti
« atque parato animo sitis; et, cum
« prælium inibitis, memineritis vos
« divitias, decus, gloriam, præterea
« libertatem atque patriam in dextris
« portare. Si vincimus, omnia nobis
« tuta, commeatus abunde, coloniae
« atque municipia patebunt. Sin metu
« cesserimus, eadem illa advorsa fiunt;
« neque locus, neque amicus quis-

« quam teget, quem arma non texe-
« rint. Præterea, milites, non eadem
« nobis et illis necessitudo impendet.
« Nos pro patria, pro libertate, pro
« vita certamus: illis supervacaneum
« est pugnare pro potentia paucorum.
« Quo audacius aggredimini, memo-
« res pristinae virtutis.

« Licuit nobis cum summa turpitu-
« dine in exilio ætatem agere; potuis-
« tis nonnulli Romæ, amissis bonis,
« alienas opes expectare. Quia illa
« foeda atque intoleranda viris vide-
« bantur, hæc sequi decrevistis. Si
« relinquere voltis, audacia opus est.
« Nemo, nisi victor, pace bellum mu-
« tavit: nam in fuga salutem sperare,
« cum arma, quis corpus tegitur, ab
« hostibus averteris, ea vero dementia
« est. Semper in prælio maxumum est

« periculum qui maxume timent: au-
« dacia pro muro habetur.

« Cum vos considero, milites, et
« cum facta vestra æstumo, magna
« me spes victoriæ tenet. Animus,
« ætas, virtus vestra hortantur; præ-
« terea necessitudo, quæ etiam timi-
« dos fortis facit. Nam, multitudo
« hostium ne circumvenire queat,
« prohibent angustiae. Quod si virtuti
« vestræ fortuna inviderit, caveto
« inulti animam amittatis; neu capti
« potius, sicuti pecora, trucidemini,
« quam virorum more pugnantes,
« cruentam atque luctuosam victo-
« riam hostibus relinquatis. »

LIX. Hæc ubi dixit, paullulum
commoratus, signa canere jubet, at-
que instructos ordines in locum æ-
quum deducit: dein, remotis omnium
equis, quo militibus, exæquato peri-

culo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montis, et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit; reliqua signa in subsidio artius collocat. Ab his centuriones omnis lectos et evocatos, præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. Caium Manlium in dextera, Fæsulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis et colonis propter aquilam adsistit, quam bello cimbrico Caius Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte Caius Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, Marco Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte; post

8819
7658

eas ceterum exercitum in subsidiis locat: ipse equo circumiens, unumquemque nominans appellat, hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones inermos, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat.

LX. Sed ubi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortis paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde a ferentariis prælium committi posset, maximo clamore, cum infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, co-

minus acriter instare ; illi haud timidi resistunt : maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere ; integros pro sauciis arcessere ; omnia providere ; multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire. Strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi vidit Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere, cohortem prætoriam in medios hostis inducit, eos perturbatos, atque alios alibi resistentes interficit : deinde utrimque ex lateribus aggreditur. Manlius et Fæsulanus, in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae dignitatis, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnaus confoditur.

LXI. Sed, confecto prælio, tum vero

cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors prætoriam disjecerat, paullo diversius, sed omnes tamen advorsis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a suis inter hostium cadavera repertus est, paullulum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus. Ita cuncti suæ hostiumque vitæ juxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi romani lætam aut incruentam victoriam adeptus. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris

visundi aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiabant. Fuere item qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

COROLLARIUM

DE

SALLUSTIO,

QUÆDAM DISSIMULANTE

IN CATILINÆ HISTORIA.

MULTA de Cicerone Sallustius in historia Catilinæ silentio prætermisit, eaque cum primis, quæ præcipue ad eximiam et singularem Ciceronis gloriam spectarent; consultone, ut qui ejus inimicus, an vero imprudens, haud facile dixerim. Eo tamen potius inclinatus animus, ut Sallustium hæc de industria omisisse credam, et illam historiæ legem, ne qua suspicio gratiæ sit in scribendo, ne qua simultatis, in his prætermittendis neglexisse, quæ nequaquam fuerint silentio prætereun-

da. Eorum hic aliqua subjicienda esse duxi.

I. Primum igitur Ciceroni gratiæ sunt amplissimis verbis actæ, 1 quod virtute, consilio, prudentia sua rempublicam periculis maximis liberasset: idque sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione, tanta pace, tanto otio, tanto silentio; ut ait ipsemet Cicero tertia. *Invectiva in Catilinam*. De hoc verbum nullum Sallustius.

II. Dein 2 Pater patriæ est a Q. Catulo, ac M. Catone frequentissimo senatu nominatus. Nec de hoc Sallustius quidquam. Juvenalis vero;

« — Roma parentem,
 « Roma Patrem patriæ Ciceronem libera dixit. Sat. 8. vers. 244. »

1. Cicero pro P. Sulla. c. 30.

2. Cicero in Pisonem c. 3. Philipp. 2. c. 5.

Et in lib. 7. Plinius. « Salve, inquit,
 « primus omnium Parens Patriæ ap-
 « pellate, primus in toga triumphum,
 « linguaque lauream merite. »

III. Præterea ejus ¹ nomine decreta
 diis immortalibus supplicatio est: qui
 honos ante Ciceronem togato contigit
 nemini. « Atque his decreta verbis est
 « (ut ipsemet inquit) quod urbem in-
 « cendiis, cæde cives, Italiam bello
 « liberasset. Quæ supplicatio (inquit)
 « si cum ceteris conferatur, hoc inter-
 « sit, quod ceteræ de republica bene
 « gesta, hæc una conservata republica
 « constituta est. » Ne hujus quidem
 facta ab eo mentio.

IV. Ad hæc L. Gellius ² ei civicam
 coronam a republica deberi dixit. Est

¹ Cic. Catilin 3. c. 6. pro Sulla, c. 30, etc.

² Cic. in Pisonem. c. 3. Philipp. 2. c. 4. A. Gel-
 lius lib. 5. c. 6.

hoc quoque silentio præteritum, ut cetera pleraque, dum adversarium Crispus debita commendatione defraudat. Sed audiamus, quid ipsemet Cicero in Pisonem de hoc atque aliis ad gloriam suam spectantibus: « Me, « inquit, Q. Catulus, princeps hujus « ordinis, et auctor publici consilii, « frequentissimo senatu parentem patriæ nominavit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, civicam coronam deberi a republica dixit, mihi togato senatus, non ut multis, bene gestæ, sed ut nemini, conservatæ reipublicæ singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. » Idem ad Atticum, Cn. Pompeium affirmat in senatu, non semel, sed sæpe, multis verbis Ciceroni salutem imperii atque orbis terrarum adjudicasse.

V. Postremo statua eum inaurata Capuæ decuriones decorarunt, et patronum adoptarunt, propter salutem illius urbis consulatu conservatam suo: ut ipsemet pro P. Sestio testatur. Sed et in Pisonem: « Quorum Capuæ, in-
 « quit, te prætextatum nemo aspe-
 « xit, qui non gerneret desiderio mei,
 « cujus consilio cum universam rem-
 « publicam, tum illam ipsam urbem
 « meminerant esse servatam. Me inau-
 « rata statua donarunt, me patronum
 « unum asciverunt, a me se habere
 « vitam, fortunas, liberos arbitraban-
 « tur. » Hæc Cicero. Sed quid de hoc
 uspiam Sallustius? Quasi vero et hæc,
 et hoc genus alia non multo ad rem
 magis facerent, quam aut illa veterum
 Romanorum laus, deque corruptis se-
 culisui moribus querela: aut vero tam
 libenter ac prolixè tributum Cæsari

Catonique præconium? Quorum ut uterque fuerit merito laudandus, Cæsaris tamen in laudibus, cum et ipse sit conjurationis creditus particeps, tam diu commorari, supervacaneum esse mihi videretur, ne dicam præter decorum: nam illa de origine urbis et corruptis populi romani moribus, initiisque motuum civilium, sive a proposito digressio, seu verius, altior repetitio, utcumque nominare lubeat, nec aliena prorsus ab historiæ argumento videtur, et lectori accidit non ingrata. Sed de hoc jam satis; modo unum addidero.

Mire Sallustius hoc dissimulat, Cæsarem fuisse inter conjuratos habitum. Qua de re tam multa interim Suetonius, cujus cum primis probatur in historia fides. Nam is in suspicionem venisse illum testatur, quasi conspi-

rarit cum M. Crasso consulari, item P. Sulla et Autronio, post designationem consulatus ambitus condemnatis. Cujus conjurationis meminerunt Tanusius Geminus in historia, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in orationibus: de qua et Cicero in quadam ad Atticum epistola significare videtur. Sed et auctores esse ait, qui cum Cn. etiam Pisone conspirasse Cæsarem testentur. Nam fuisse inter socios Catilinæ nominatum, et apud Novium Nigrum quæstorem a L. Vettio indice, et in senatu a Q. Curio: quorum hic e Catilina sese cognovisse diceret; ille chirographum quoque ejus Catilinæ datum polliceretur, Suetonius ipse confirmat; quantumvis hoc dissimulare noster studeat. Itaque an hic nulla gratiæ inscribendo sit suspicio, aliorum esto judicium. RIVIVS.

EPISTOLAE DUAE

AD

C. CAESAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA.

EPISTOLAE DUAE

AD

GAESAREM

DE AFRICA ORDINATA

EPISTOLAE DUAE

A D

C. CAESAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA.

EPISTOLA PRIMA.

I. **P**RO vero antea obtinebat; regna
atque imperia fortunam dono dare,
item alia quæ per mortalis avide cu-
piuntur; quia et apud indignos sæpe
erant quasi per lubidinem data; neque
cuiquam incorrupta permanserant:
sed res docuit id verum esse, quod in
carminibus Appius ait, Fabrum esse
suæ quemque fortunæ: atque in te
maxume, qui tantum alios præ-
gressus es, uti prius defessi sunt ho-
mines laudando facta tua, quam tu

laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformatur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perverse consulunt: et eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere.

II. At contra id eniti decet, cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quam optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrume rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi ciues sunt. Inter has dif-

ficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda respublica non armis modo neque adversum hostes, sed, quod multo majus multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat: quæ quisque optuma potest, uti dicant. Ac mihi sic videtur; qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura.

III. Sed jam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiae, majore fortuna quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam participes dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis

terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis quam iudicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: et aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corrupto animo lubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci resistere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem caussas, immane dictu est, quanti, et quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque, per omne tempus belli, quasi

sacro atque inspoliato fano, debitorum usi.

IV. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam justissima et diuturna sit: de te ipso primum, qui ea compositurus es, quod optimum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror: neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum et anceps gerere: quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis: semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate et clementia imperium temperavere, his læta et candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam aliis cives. An qui me his

dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, et sanguine sanguinem expianda.

V. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque sullanam increpabantur, oblivio interceptit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: plebem romanam in villa publica, peccoris modo, conscissam. Heu quam illa occulta civium funera et repentinæ cædes, in parentum aut liberorum sinum fuga mulierum et puerorum, vastatio domuum, ante partem a te

victoriam sæva atque crudelia erant!
Ad quæ te illi iidem hortantur :
et scilicet id certatum esse , utrius
vestrum arbitrio , injuriæ fierent :
neque receptam , sed captam a te
republicam et ea caussa exercitus
stipendiis confectis optimos et ve-
terrimos omnium , adversum fratres
parentesque , alii liberos armis con-
tendere ; ut ex alienis malis deterrumi
mortales ventri atque profundæ lubi-
dini sumptus quærerent ; atque essent
opprobria victoriæ , quorum flagi-
tiis commacularetur bonorum laus.
Neque enim te præterire puto , quali
quisque eorum more , aut modestia ,
etiam tum dubia victoria , sese ges-
serit ; quoque modo in belli adminis-
tratione scorta aut convivia exercue-
rint nonnulli ; quorum ætas ne per
otium quidem tales voluptates sine

dedecore attigerit. De bello satis dictum.

VI. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitis : primum id , quæso , considera , quale id sit , de quo consultas : ita , bonis malisque dimotis , patenti via ad verum perges. Ego sic existumo ; quoniam orta omnia intereunt , qua tempestate urbi romanæ fatum excidii adventarit , cives cum civibus manus conserturos ; ita defessos et exsanguis regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum , neque cunctæ gentes conglobatæ movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt et concordiae bona , et discordiae mala expellenda.

VII. Id ita eveniet , si sumptuum et rapinarum licentiam dempseris : non ad vetera instituta revocans , quæ jam

pridem, corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarum finem sumptuum statueris; quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare pulcherrimum putent: eam virtutem, et magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives: movet composita, et res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in posterum; uti suas quisque res curemus: ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo, reipublicæ ostendere.

VIII. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam arctius, futuros credebant: quorum si saluti potius, quam lubidini, consules; illosque nosque et socios in pace firma constitues. Sin eadem studia artesque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse, per deos, rempublicam, et omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omitenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed uti

pravas artes, malasque lubricitates, ab
juventute prohibeas. Ea vera clemen-
tia erit, consuluisse, ne immerito cives
patria expellerentur; retinuisse ab
stultitia et falsis voluptatibus; pacem,
concordiam stabilivisse: non, si, fla-
gitiis obsecutus, delicta perpeccatus,
præsens gaudium cum mox futuro
malo concesseris.

IX. Ac mihi animus, quibus re-
bus alii timent, maxime fretus est,
negotii magnitudine: et quia tibi ter-
ræ et maria simul omnia componenda
sunt, (quippe res parvas tantum in-
genium attingere nequit) magnæ cu-
ræ magna merces est. Igitur provi-
deas oportet, uti plebes, largitioni-
bus et publico frumento corrupta,
habeat negotia sua, quibus ab malo
publico detineatur: juvenus probi-
tati et industriæ, non sumptibus, ne-

que divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum atque decus dempseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent, quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis amplissima regna et imperia corruissent: eadem semper bona atque mala reperiēbam, omnesque victores divitias contempsisse, et victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, et divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ et corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, et factis fortibus exercitando.

X. Nam domum, aut villam exstruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, et omnia potius, quam semet, visendum efficere, id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti atque claudo, pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque, et se præcipitant. Verum hæc, et omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia atque provinciæ tutiores sint; id quod factum haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos,

et per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit : cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet : et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint.

XI. Quæ reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo disserrere. Plerique mortales ad judicandum, satis ingenii habent, aut simulant : verum enim ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus ; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat : quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam sive hac, seu meliore alia

via perges ; a me quidem pro virili
parte dictum , et adjutum fuerit. Re-
liquum est , optare , uti , quæ tibi pla-
cuerint , ea dii immortales approbent ,
beneque evenire sinant.

AD C. CAESAREM

DE REPUBLICA ORDINANDA

EPISTOLA SECUNDA.

I. Scio ego, quam difficile atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremo cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe cum et illis consultorum copiae adsint; neque de futuro quisquam satis callidus satisque prudens sit. Quin etiam saepe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere; atque in ea cognoscenda multam magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem

multi malis artibus adepti erant ; sed etiam uti rempublicam domi militiæ, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitam haberem. Itaque mihi multa cum animo agitant consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, et cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ acciderit. Idque non temere, aut ex fortuna tua decrevi; sed quia in te, præter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi majorem in adversis, quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod et prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo quæ gloria digna essent.

II. Equidem mihi decretum est,

nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur : sed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas; indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem romanam ex gravi servitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta et tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem fari quid-

quam audeant, nisi de magnitudine tua; quin accipe tu ea, quæ dicam de summa republica: quæ profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul a vero.

III. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod sibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem romanam, cujus antea summa potestas erat, ne æquis quidem legibus in servitute reliquit. Judicia tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet; innocentes circumveniunt;

suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam urbe capta, lubricine ac licentia sua, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam præceps, tamque immoderatus fuit?

IV. L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partes suas muniri intellige-

bat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiverere: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit; quin, acerbius in dies malefaciendo ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignavissimi vita sua commutare volunt? scilicet, neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mærori tua dignitas:

qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi romani imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera atque utilia factu putes.

V. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a maioribus accepi; in patres, et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque sæpius in civitate secessio fuit; semperque nobilitatis opes deminutæ sunt, et jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama factisque fortibus no-

bilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi satisque patriæ erat. Sed ubi, eos paullatim expulsos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est; et pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempublicam. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis

retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.

VI. Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur, quæ sævitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se admittere, qui incommodo reipublicæ gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est; id vero

dubitare aggredi, socordiæ atque ignavia duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa opiniti pro nobilitate : neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus atque malitia fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari : videlicet et sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eum nisi, sua et ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi, Imperator, majore cura fideque amici, et multa præsidia paranda sunt.

VII. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est : occulta pericula neque facere, neque

vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres et novos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe jam audiui, qui reges, quæ civitates, et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ce-

perant : id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum magisque acceptum videt; primo æstuat, multaque in pectore volvit : sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit.

VIII. Quippe gloria industria alitur : ubi eam dempseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una et ardua via est : ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur; et malis, et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito; neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis, aut minus iudicaverit; si neque prætor, neque con-

sul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum iudiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, et pauper, uti cuique fors tulit, de maxumis rebus juxta ac de minumis disceptat.

IX. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam Caius Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorti centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res lau-

dantur atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea dēmpseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliāt. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui atque iniqui memorent; tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum,

quam invidi, essent. Quia desidia, et inertia, et stupor eos, atque torpedo invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant.

X. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo atque animi vis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos

nulla sunt. Quippe, qui domi libertatem suam per inertiam amiserint; censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius et M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse; ubi salvi pervenire, usui sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit, quia pretii minimi sunt.

XI. Nunc quoniam, sicut mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod natura firmitus erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita

multa legendo atque audiendo, ita com-
perii, omnia regna, item civitates, na-
tiones usque eo prosperum imperium
habuisse, dum apud eos vera consilia
valuerunt: ubicumque gratia, timor,
voluptas, ea corrumpere; post paullo
imminutæ opes, deinde ademptum
imperium, postremo servitus impo-
sita est. Equidem ego sic apud ani-
mum meum statuo; cuicumque in
sua civitate amplior illustriorque lo-
cus, quam aliis est, ei magnam cu-
ram esse reipublicæ. Nam ceteris, salva
urbe, tantummodo libertas tuta est:
qui per virtutem sibi divitias, decus,
honorem pepererunt; ubi paullum
inclinata respublica agitari cœpit,
multipliciter animus curis atque la-
boribus fatigatur: aut gloriam, aut
libertatem, aut rem familiarem, de-
fensat: omnibus locis adest, festinat:

quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consulta exsequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, numquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit; quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una respublica erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat.

XII. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres quorum consilio antea dubia respublica stabiliebatur, oppressi, ex aliena lubidine huc atque illuc fluctuantes agitantur; interdum alia, deinde alia decernunt: ut eorum, qui dominantur, simultas ac arrogantia fert, ita bonum malumque publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus respublica et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo ple-

raque insititia sit, sententias eorum a metu libera. Ita occulte sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis et malis, strenuis atque ignavis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et præsidii plus, et usus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reipublicæ consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles

cum paucis senatoriis, quos addita-
 menta factionis habent, quaecumque
 libuit probare, reprehendere, decer-
 nere, ea, uti libido tulit, facere. Ve-
 rum ubi, numero senatorum aucto,
 per tabellam sententiæ dicentur; næ
 illi superbiam suam dimittent, ubi
 iis obediendum erit, quibus antea cru-
 delissimè imperitabant.

XIV. Forsitan, Imperator, perlec-
 tis litteris desideres, quem numerum
 senatorum fieri placeat; quoque modo
 in multa, et varia officia distribua-
 tur; judicia quoniam primæ classis
 mittenda putem, quæ descriptio,
 qui numerus in quoque genere futu-
 rus sit. Ea mihi omnia generatim de-
 scribere haud difficile factu fuit: sed
 prius laborandum visum est de sum-
 ma consilii, idque tibi probandum
 verum esse. Si hoc itinere uti decreve-

ris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupiditas exercet, uti quocumque modo, et quam primum respublica adjuvetur. Libertatem gloria cariorum habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, gallica gente subacta, populi romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortaliū vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus

eiusquam pro nihilo haberi : sed ex natura diversa præmia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt : suus cuique animus ex conscientia spem præbet.

XV. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent : O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optuma urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum familiamque in patria clarissumam; præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis et præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem eversam restituas. Qua re pa-

trata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi militiaeque præclara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est : si vero urbem amplissimo nomine et maximo imperio, prope jam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis major in terris fuerit ? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur ? Quod si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, republica restituta, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigat : ubi anima naturæ cessit, demptis obtrectionibus ipsa se virtus magis magisque ex-

tollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt,
 quæque tibi usui fore credidi, quam
 paucissimis potui, perscripsi. Cete-
 rum deos immortales obtestor, uti
 quocumque modo ages, ea res tibi
 reique publicæ prospere eveniat.

FINIS.

BL
"AS

12.

5
4

0.01